

Problemet om Tro og Viden

En historisk-kritisk Afhandling

H. Brøchner

Professor i Philosophie

Kjøbenhavn: P. G. Philipsens Forlag, 1868

Indhold

Forord	5
1 Historiske Momenter til Belysning af Problemets Fremkomst	11
1.1 Problemets Forberedelse i Oldtiden	11
1.2 Problemets Fremkomst i Christendommen	16
1.2.1 Det Nye Testaments Udsagn om Forholdet	16
1.2.2 Den patristiske Tids Forhold til Problemet	16
1.2.3 Problemets Udvikling i Scholasticismen	16
1.3 Problemets Besvarelse i den nyere Tids Philosophie og Theologie	16
2 Foreløbige Begrebsbestemmelser til Belysning af Problemet	17
3 Theologiens Besvarelse af Problemet	19
3.1 Theologiens Opgave som Troesvidenskab	20
3.2 Villiens Forhold til Viden og til Væsenet i det Menneskelige	20
3.3 Villie og Viden i Gud	20
3.4 Kritik af Gudsbegrebet	20
3.4.1 Det etiske Gudsbegrebs Forhold til det logiske	20
3.4.2 Den guddommelige Villies Frihed	20
3.4.3 Guds Personlighed	20
3.4.4 Det etiske Gudsbegreb i Forhold til det fysiske	20
3.4.5 Dobbelttheden i Opfattelsen	20
3.4.6 Skabelsen	20
3.4.7 Underet	20
3.4.8 Den almindelige Anskuelse af Tilværelsen	20
3.4.9 Resultatet af Kritiken af Gudsbegrebet	20
3.4.10 Det for Theologien Typiske i den kriticerede Opfattelse	20
3.5 Kritik af Videnskabsbegrebet	20

3.5.1	Den høiere Videnskabs Forhold til den blot rationelle	20
3.5.2	Kritik af Forsøget paa at begrunde Troesvidenskabens Mulighed	20
3.5.3	Kritik af Bestemmelsen af dens Forhold til den rationelle Videnskab	20
3.5.4	Troesvidenskabens Methode	20
3.5.5	Dens Resultater	20
3.5.6	Det for Theologien Typiske i den kriticerede Opfattelse af Troesvidenskabens	20
3.6	Endeligt Resultat	20
4	Den principielle Sondring af Tro og Viden i Forsoningens Interesse	21
4.1	Grundtrækkene af S. Kierkegaards Theorie	21
4.2	Dens Forhold til andre samtidige Opfattelser	25
4.3	Grundtrækkene af Prof. R. Nielsens Theorie	27
4.4	Kritik af Nielsens Theorie	30
4.4.1	Den psykologiske Modsætning mellem Villie og Viden	30
4.4.2	Det Ethiske og det Religiøse i Forhold til Erkjendelsen	43
4.4.3	De psykologiske Bestemmers Forudsætninger i det Metaphysiske	43
4.5	Theoriens Consequentser	43
4.5.1	Med Hensyn til det Psychologiske	43
4.5.2	Med Hensyn til det Ethiske	43
4.5.3	Med Hensyn til det Religiøse	43
4.6	Resultat af Kritiken af Nielsens Theorie	43
4.7	Det for Kierkegaard og Nielsen Fælles og det for hver af dem Ejendommelige	43
4.8	Kritik af de for Kierkegaard ejendommelige Bestemmelser	43
4.9	Endeligt Resultat	43
	Slutning	45

Forord

Dette Skrift gjengiver, i alt Væsentligt uforandret, Indholdet af de Forelæsninger, jeg i Efteraarshalvaaret 1867 har holdt ved Københavns Universitet over Forholdet mellem Tro og Viden, mellem Religion, Philosophie og Ethik. Disse Forelæsninger omfattede Undersøgelsens historisk-kritiske Deel og dannede Forberedelsen til et Forsøg paa en selvstændig Løsning af det behandlede Problem, der i Løbet af dette Aar vil blive offentliggjort.

Den historisk-kritiske Deel af Undersøgelsen giver, foruden en kort Skizze af Problemet Tilbliven, en udførlig Kritik af de Løsningsforsøg, der hos os have faaet en særegen Betydning, og af hvilke eet — det, der hidrører fra S. Kierkegaard — er gjort med en Originalitet, en Alvor og Dybde, der til alle Tider vil bevare det denne Betydning. Gjennem Kritiken af disse Løsningsforsøg, som under deres Udvikling og Begrundelse have staaet i et vedvarende polemisk eller mæglende Forhold til de tidligere og andetsteds fremkomne, og deels kunne betragtes som Resultater af tidligere udprægede Hovedretninger, deels væsentligen have fuldbyrdet Kritiken af saadanne, ere de betydeligste af de ældre og samtidige Løsningsforsøg belyste og tildels de fuldstændige Forudsætninger givne for en endelig Dom om dem; og denne historiske Kritik vil saa finde sit Supplement i det Skrift, der knytter sig til dette.

Problemets nærværende Stilling er for vor Literaturs Vedkommende betegnet ved Kampen imellem en Form af Theologien, der væsentligen laaner de Vaaben, med hvilke den vil hævde Foreningen af Tro og Viden, paa eklektisk Maade fra nyere filosofiske Blandingsformer, og det antitheologisk-religiøse Standpunkt, der ved den principielle Modsætning mellem Tro og Viden vil sikre Religionens og Videnskabens Gyldighed i deres gjensidige Uafhængighed og Muligheden til deres fredelige Samværen i Bevidstheden, medens den i Kraft af samme principielle Modsætning frafjender Theologien al Ret til at bære Videnskabens Navn, hvilket den tilegner sig idet den gjør Fordring paa at være en „Troesvidenskab“.

Den filosofierende Theologie, der fastholder Muligheden af Troesindeholdets Optagen og Udprægen i Videns Form, og derfor ikke blot vil hævde Theologien Videnskabens

Navn, men tillægger den, som Aabenbaringsvidenskabens afsluttende Form, Principatet blandt Videnskaberne og Dommermyndigheden over dem, har til sit historiske Udgangspunkt havt det speculative System, der gennem en tvetydig Udvidelse af „Religionens” Begreb bragte Religionen i dens specifikke Betydning i et identisk Forhold til Philosophien, fra hvilken ikke en Indholdsforskjel, men kun en Formsdifferents skulde sondre den. Efterat denne tvetydige Enhed har maattet opgives under de Kampe, der udviklede sig efter den Hegelske Religionsphilosophies Fremkomst, har den af Philosophien paavirkte Theologie, idet den ombyttede Speculationens Betegnelse med det Christeliges, dog bevaret Mæglingstendentsen; men den støtter sig nu nærmest paa en anden filosofisk Retning, og særlig paa det System, der ved at bringe en Fordobling ind i Philosophien skaffer Plads for en „fri Tænkning”, der fra sin nære Slægtning: Phantasien, laaner den „Fjederham”, hvilken den kan overflyve Mysteriets Afgrunde; og den anbringer forsigtigt et Forbehold, der afskjærer ogsaa den „højere Videnskabs” Konseqvenser, naar Tanken, trods „Friheden”, uvilkaarlig kommer til at følge sine væsensnødvendige Love.

Den antitheologiske Theorie, der ligeledes har den Hegelske Philosophie til Forudsætning, men hvis Forhold til Forudsætningen oprindelig er negativt, polemisk, havde til historisk Incitament ogsaa den Protest, der fra en Philosophie, som paa een Gang optræder som Konseqvens af og som Modsætning til hiin speculative Mæglingsslære, nedlagdes mod Enheden af Religion og Philosophie. Som den betydeligste Repræsentant for denne Retning staaer Feuerbach — en Mand, hvis Skrifter kun meget ufuldstændigt ere kjendte og kun meget overfladisk ere bedømte af dem, der hos os have kritiseret ham. Idet han opfattede Religionens Standpunkt som praktisk i Modsætning til Videnskabens theoretiske, og idet han nærmere bestemte hint ved en bestandig skarpere Udhæven af det alogiske Moment deri, fik han den uforenelige Modsætning til Synspunkt for Forholdet og fordrede i den sande Erkjendelses og den sande ethiske Handlings Interesse Religionens Absorption i Videnskab og Ethik. Religionen som saadan skulde, som et Alogisk, som et ufuldkomment Gjennemgangstrin i Udviklingen af Menneskeandens Selvbevidsthed, forsvinde; kun dens Navn blev tilbage i uegentlig og overført Betydning.

Enig med Feuerbach i Modsætningen, men uenig i Begrundelsen og Anvendelsen af denne, gjør saa S. Kierkegaard Sondringen mellem Religion og Philosophie i Religionens Interesse. Menneskeanden, der i Existentsens Uro ikke kan gribe det Evige i Erkjendelsens objective Vished, og selv erkjender sin Erkjendelses Skranke, finder kun i det religiøse Forhold, i Troen, en subjectiv existentiel Vished om det, der er dens dybeste Interesse; den finder først der sin sande Forsoning. Videns Gyldighed benægtes ikke, men den objective Viden begrænses til et Omraade, paa hvilket Aandens dybeste Interesser

ikke finde deres Tilfredsstillelse. Tro og Viden faaer saaledes hver sit Gebeet, og derved og ved Videns Subordination skal Forenligheden af dem i samme Bevidsthed blive mulig.

Denne Kierkegaardske Opfattelse af Problemet om Forholdet mellem Tro og Viden er bleven optagen af Professor R. Nielsen og fremsat paa en saadan Maade, at man har villet stille ham i Originalitet lige med Theoriens Ophavsmand og har tillagt ham Løsningen af en Opgave af samme Oprindelighed som den, hiin stræbte at løse. Hvor lidet berettiget denne Anskuelse er, vil i dette Skrift blive paaviist. Det vil vise sig, at Problemet ved Prof. Nielsen ikke er blevet ført videre, at der ved den Form, han har givet Løsningen, kun er bragt Usikkerhed og Vaklen ind i de afgjørende Bestemmelser, at Forsøget paa en psykologisk og metaphysisk Begrundelse af Troesprincipets Sondring fra Vidensprincipet som absolut uensartet med dette er mislykket og fører til uløselige Modsigelser, og at det Samme gjælder om hans Begrundelse af den Sætning, at de absolut uensartede Principier skulle kunne forenes i samme Bevidsthed.

Naar der da, ved Siden af S. Kierkegaard, den egentlige Repræsentant for det antitheologisk-religiøse Standpunkt, bliver taget saa udførligt Hensyn til Prof. Nielsen, saa er det ikke fordi Theorien hos ham har faaet en dybere Begrundelse eller en rigere Udvikling, men fordi den ved ham har ombyttet den esoteriske Læres Karakter med den exoteriske, er trængt ind i „de Dannedes” vide Kreds, og i denne fra en Vidensag er ifærd med at blive til en Troessag og at fastslaaes som Dogme i Kraft af et inappellabelt $\alpha\upsilon\tau\acute{o}\varsigma\ \acute{\epsilon}\phi\eta$.

Som Repræsentant for den filosofierende Theologie fremtræder i dette Skrift Biskop Martensen; men idet Udviklingen nøie knytter sig til det i hans Skrifter Givne, er ingensteds det Almene, det Typiske i Standpunktet tabt af Sigt, eller glemmt over det Individuelle. Til andre theologiske Forsøg hos os har det ikke været nødvendigt directe at tage Hensyn.

Den endelige Opgave, hvis Løsning forberedes gennem Kritiken, der umiddelbart kun kan give et negativt Resultat, er Hævdelsen af et Standpunkt, der i Forhandlingerne hos os ikke er kommet til Orde, og som kun i Former, der ikke kunne tilfredsstille, er gjort gjældende andetsteds. Dette Standpunkt fastholder en saadan Modsætning mellem Videnskaben, særlig Philosophien, og de positive Religionsformer, mellem Viden og Tro i Betydning af Aabenbaringstro, at Viden og denne Tro ikke kunne bringes til Enhed i samme Bevidsthed; — det fastholder Umuligheden af, at en sand og indholdsfyldig, det hele, virkelige Menneskeliv omfattende Ethik kan udfolde sig paa Basis af den positive Religion med dens supranaturale Handlingslov; — og det fastholder den indre, uopløselige Enhed mellem den sande Erkjendelse og den sande ethiske Handlen, dennes nødvendige Betingethed ved hiin. Men medens det fastholder hiin Modsætning, hævder det paa

den anden Side ligesaa afgjørende, idet det sonderer det Religiøses Væsensbestemmelse fra de positive Religioners phænomenale Former, i hvilke det kun seer et partielt og ufuldkommet, endeliggjørende Udtryk for hiin, idet det altsaa sonderer det i Religionerne Religiøse fra Religionerne i deres historiske Former, den indre Enhed af det Religiøse, det Philosophiske og det Ethiske, og gennem denne indre Enhed Menneskelivets indre Enhed, Betingelsen for dets sande og fulde Forsoning, Forsoningen indenfor Virkeligheden, den ene og udelte Mennesknatures Forsoning med sig i sin Væsensgrund. Idet det hævder Væsentligheden og Nødvendigheden af det religiøse Forhold for Mennesket, hvis Selvbevidsthed først bliver fuldstændig virkeliggjort i dette, gennem Gudsbevidstheden, og som ifølge sit Væsens Grundforhold aldrig har været og aldrig vil være uden Religion; — idet det tillige seer den ethiske Handlen og den sande Erkjendelse som vindende en højere Betydning gennem Enheden med det religiøse Grundforhold; — og idet det lader den sande Viden og den sande ethiske Handlen blive en adæqvate Virkelighedsform for det Religiøse, opfatter det denne Viden og denne Handlen som i sig indesluttende et Høieste og Ubetinget, i hvilket det i Religionerne Væsentlige er bevaret. Dette Standpunkt betegne vi som *den religiøst forsonede humane Bevidsthed*.

Det adskiller sig fra det af Feuerbach indtagne ikke blot derved, at dets metaphysiske Grundbegreb er et andet — et saadant, paa hvilket en Erkjendelse og en Handlen med Idealitetens og det Almengyldiges Præg kan bygges, og ud fra hvilket Begrebet om den menneskelige Frihed kan hævdes og et religiøst Forhold begrundes til det Absolute, med hvilket Mennesket er i Væsensenhed — men ogsaa derved, at det kæmper mod Theologien og Dogmet ikke blot i Ethikens og Videnskabens, men først og fremmest i selve Religionens, i det religiøse Forholds Uendeligheds Interesse.

Det adskiller sig fra den gamle Hegelske Skoles Opfattelse af Religionens Forhold til Erkjendelsen, idet det ikke seer det Religiøse blot som en Videns-Form, men som Udtrykket for et det hele menneskelige Væsen i dets Concretion omfattende Grundforhold, og idet det ikke lader Aandslivets Medium være et illusorisk abstract Evighedsselement, men Virkeligheden med dens reale Betingelser og Skranker.

Med den antitheologisk-religiøse Theorie mødes det i Opfattelsen af Theologiens Forhold til Videnskaben. Idet det hviler paa en videnskabelig Erkjenden og i det udelte Menneskevæsen giver Erkjendelsen Principatet, maa det være dets Opgave at hævde Videnskabens klare Begreb og dens i dens eget Væsen begrundede Autonomie mod Tvetydigheder og paa Tvetydigheder støttede Forsøg paa at underlægge Videnskaben under en fremmed, uensartet Autoritets Herredømme. Men medens der saaledes i et væsentligt Punkt er en Overensstemmelse mellem det og hiin Theorie, træder det i

en afgjort Opposition til denne, naar Forholdet mellem Tro og Viden, mellem Religion, Philosophie og Ethik skal bestemmes. Denne Opposition gjælder Kierkegaards Opfattelse, med Hensyn til hvilken det vil blive viist, at den rokker al Erkjendelses Vished og at den lader det Ethiske forsvinde i et abstract og virkelighedsløst Religiøst. Men den gjælder endnu bestemtere den Form, i hvilken Theorien er bleven udført og fremstillet af Nielsen – en Form, i hvilken Kierkegaard sikkerlig ikke vilde vedkjende sig den. Den Form, i hvilken Nielsen udpræger Theorien, fører, trods alle de mere eller mindre behændige Vendinger, der gjøres, og ved hvilke denne Konseqvents søges undgaaet, til en factisk Dualisme i Menneskevæsenet, til en Deling af Aandens Liv fra Grunden af ved de „absolut uensartede” Principier, til Bevidsthedens uundgaaelige Selvopløsning; den forvanker det Ethiske i dets Grund og aabner Adgangen til det Religiøse for alt det Superstitionøse og Absurde. Med den Overbevisning, at den af Nielsen statuerede absolute Uensartethed mellem Videns Princip paa den ene Side, Troens og Handlingens paa den anden er „en for Religiøsiteten, Sædeligheden og al sand Karakterudvikling fordærlig Misforstaaelse”, har jeg underkastet hans Theorie en gennemgaaende Kritik, og søgt at godtgjøre dens Uholdbarhed, dens mangelfulde Begrundelse, dens Selvmodsigelser, dens fordærlige Konseqvenser.

Idet jeg offentliggjør dette Bidrag til Undersøgelsen af et Problem, der gennem Aarhundreder har havt og bestandig vil have den meest afgjørende Betydning for Menneskeaaanden, er det mit Haab, at det maa give Anledning til en fornyet, alvorlig og samvittighedsfuld Drøftelse, til en skarp og aaben Kamp mellem Principier. En saadan Kamp, selv om den føres med skarpe Vaaben, kan kun være i Sagens Interesse, og man maa therefore være kjær for den Kæmpende, for hvem Sagen, ikke et egoistisk Selvhensyn, er det Høieste. En fast og dyb personlig Overbevisning skal jeg altid agte; ved gode Grunde skal jeg altid være ligesaa paavirkelig, som jeg vil være upaavirkelig ved Andet end disse.

Kapitel 1

Historiske Momenter til Belysning af Problemets Fremkomst

1.1 Problemets Forberedelse i Oldtiden

Først hos Grækerne er det, at en bestemt Tilnærmelse til en Tydeliggjørelse af Problemet om Troens og Videns Forhold viser sig. I Orienten, f. Ex. i Indien, bliver man sig vel, hvor en af Religionen relativ uafhængig Tænkning udvikler sig, Uoverensstemmelsen mellem dennes Resultater og Religionens Lærdomme bevidst, og der danner sig en Modsætning mellem en heterodox og en orthodox Lærebygning; men den orientalske Filosofers Ejendommelighed, dens Mangel paa gennemført Uafhængighed af Religionslæren, paa Evne til at udvikle sit Indhold i Begrebets Form, og paa klar Bevidsthed om Philosophiens Princip, bevirker, at der ikke naaes til en Reflexion over Differentens principielle Grund, altsaa ikke til en Bevidsthed om Troens og Videns Væsensbestemmelse. Den bevidste Different er kun Indholdets factiske Different.

I Grækenland, hvor den vidende Aand bliver sig bevidst i Philosophien, og, idet den udfolder sin Videns Indhold, sammenknytter det ved eet Princip, kan den med dette Videns Indhold, hvis Princip og hvis Sammenhæng med Principet den er sig bevidst, træde i Forhold til Religionen saaledes som den er given i Folkereligionernes Skikkelse, og Problemet antydes, ja det synes endog, ved den klassiske Oldtids Slutning, at komme frem i sin afgjørende Form. Det vil dog vise sig, at der, selv hvor Spørgsmaalet om Forholdet mellem Philosophiens og Religionens Lærdomme og om Religionens Betydning for Aandens Erkjendelse stærkest accentueres, ikke naaes ud over Antydninger, og at det, der forhindrer dette, er den græske Aands specifikke Ejendommelighed.

Allerede i den græske Philosophies ældste Tid see vi Philosophien staae i et kritisk-

polemisk Forhold til Folkereligionen og dens Myther. Saaledes bekæmper den eleatiske Enhedslæres Begrunder Xenophanes Mythernes anthropomorphistiske Forestillinger om Guderne, og hans Polemik gjentager sig hos andre af hiin fjerne Tids Tænkere, men uden at vi hos Nogen af dem finde en egentlig Reflexion over Folkereligionens Betydning og Væsen. I den græske Philosophies Culminationstid, hos Plato og Aristoteles, træder det kritiske Forhold til det Mythiske frem i Forbindelse med en klarere Reflexion over Philosophiens Stilling til Folkereligionens Myther og Cultus. Her bliver navnlig Aristoteles's Opfattelse af Betydning. Det Eiendommelige for ham, som i det Hele for den græske Philosophie indtil hans Tid, er det, at den philosophiske Tanke, hvilende og tilfredsstillet i sig selv, ud fra sig selv fælder Dommen over det positivt Religiøse uden at nære Tvivl om Tankens Myndighed. I Religionens Lærdomme anerkjender Aristoteles kun det som sandt, der stadfæstes ved Philosophien, den mythiske Indklædning derimod frakjender han uden Betænkning Sandhed, idet han fører den tilbage til bevidst Digtning eller ubevidst Anthropomorphiseren, og Cultusformerne faae kun Betydning for ham som det i Staten Lovgyldige.

Anderledes viser Forholdet sig i den efteraristoteliske Tid og i denne gennemløber det to væsentlig forskellige Stadier. Idet den græske Philosophie overskrider sit Culminationpunkt og bliver sig den indre Splid bevidst, som den ikke kan forsone, saa viser der sig først en større Hensyntagen til det Religiøse, idet Forholdet til dette, det anerkjendende og det polemiske, faaer en væsentligere Betydning for den ikke mere trygt i sig selv hvilende Tanke. Vi see saaledes hos Stoikerne et Forsøg paa at rationalisere Mythen, og vi see dette Forsøg medføre det Mythiskes Tilbageslag paa den philosophiske Theorie, et Tilbageslag, der bliver tydeligt i Stoikernes Theodicee og i deres Lære om Mantiken. Paa den modsatte Side see vi hos Epikuræerne en rationel Modsætning til Mythen, en Kamp for at befrie Aanden fra Gudefrygtens forstyrrende Indvirkning, i hvilken Epikur seer Religionens Sag; og hos de nyere Akademikere, f. Ex. Carneades, ligesom hos de sildigere Skeptikere og hos Fornyerne af Kynismen, finde vi en Opposition, deels mod de theologiske Forsøg, deels mod Folkereligionen.

Et nyt Stadium i Forholdets Udvikling, og et saadant, der i denne Sammenhæng har væsentlig Interesse, begynder henimod den Tid, da Christendommen fremtræder, historisk forberedt ved den græske og orientalske Aands Udvikling, i Nypythagoreismen og i Slutningsformerne af de ældre philosophiske Skoler. Jo mere Tanken udtømtes, jo mere Aanden theoretisk og praktisk tabte sit Hvilepunkt og ved Skepsis bragtes til at mistvivle om sin egen og om Virkelighedens Sandhed, desto mere søgtes Sandheden, Erkjendelsens og Handlingens Sandhed, udenfor Menneskeaaanden i det transcendentte Guddommelige,

der gennem Mellemvæsener aabenbarer sig for Aanden, og idet saadanne guddommelige Aabenbaringer saaes i Religionerne, søgtes i dem et Videns Udgangspunkt. Og Forholdet til Aabenbaringen — til den gennem Mellemvæsener stedfindende eller i Religionerne allerede givne — sattes saa i Nyplatonismen som betinget ved religiøse Luttringer og ved religiøse Skikke, overhovedet ved et religiøst Liv og et religiøst Sindelag. Philosophien, der stytter sig paa dette Aabenbarings Indhold og af det vil øse Sandhed, forvandles saa til Theologie, og i Nyplatonismen, der lader Philosophien faae den Opgave at retfærdiggjøre Mythens Indhold, og, idet den assimilerer sig den idealiserede Mythe, at indtage Religionernes Plads som universel Religion, see vi indenfor Hedenskabet Parallelen til den christelig-middelalderlige Scholastik.

Paa dette Punkt er der naaet saa nær hen til i den afgjørende Form at stille Problemet om Troens og Videns Forhold, som der overhovedet kan naaes hos Grækerne. Her er reflekteret over den til sig selv overladte Aands Mangel paa Evne til at gribe det i praktisk og theoretisk Henseende i sidste Instants Afgjørende; Philosophien, den autonome Tankes Udfoldelse, er stillet sammen med den guddommelige Aabenbaring, og det er udtalt som Resultat af denne Sammenstillen, at Forholdet til det Absolute, den absolute Sandhed, ikke kan naaes ved Viden, men kun ved det religiøse Liv og det religiøse Sindelag. Men dog kommer Problemet i sin Skarphed selv her ikke frem; der naaes endnu kun til Antydningen, og den afgjørende Grund er den, at den græske Aand udelukkende opfatter sig under Videns Bestemmelse, at den lader Viden constituere Menneskets Væsen, hvorved oprindelig Muligheden afskjæres af et i sin Ejendommelighed Viden sideordnet Princip og endnu mere af en gyldig Modsætning til Viden, men kun gennem Sondringen og Modsætningen kan Problemet bringes frem og den forsonende Enhed erkjendes.

At den græske Aand kun bliver sig bevidst i Videns Bestemthed kan gjøres indlysende fra et dobbelt Synspunkt. Fæste vi først Blikket paa den græske Ethik, saa er det strax iøinefaldende, at i denne Dydens Begreb bliver det centrale Begreb, medens Pligtbegrebet træder tilbage. Men undersøge vi saa, hvorledes Dyden bestemmes, saa finde vi den bestemt som Viden, og da Dyden for Grækerne udtrykker Væsenets Virksomhed efter dets uforstyrrede Natur, saa bliver det, at Dyd er Viden, enstydigt med, at Viden er Menneskets Væsensbestemmelse.

Til det samme Resultat føres vi, naar vi betragte den Maade, paa hvilken de største græske Tænkere bestemme det Guddommelige. For Plato er det Høieste Ideen, nærmere det Godes Idee, men Ideen er det objektiverede og hypostaserede Tænkte, der af Plato faaer Bestemmelsen *nous* og *phronesis*. Hos Aristoteles bestemmes det Guddommelige

som *nous* og nærmere som *noesis noeseos*, der i evig, uafbrudt Energi forholder sig tænkende til sig selv og fra hvilken al Bestemmelse af Villie er udelukket. Men det Guddommeliges Væsensbestemmelse er Menneskeandens Ideal, og den bliver ogsaa for disse Tænkere det høieste Udtryk for Menneskeandens Væsensbestemmelse. For Plato er Menneskesjælen nærbeslægtet med Ideen, uopløseligt sammenknyttet med den, og for Aristoteles er Menneskeanden i sin høieste Form som *nous poietikos* i Enhed med selve den guddommelige Aand, hvis Væsen udtømmes i Tanke.

Hvorledes den græske Bevidsthed, trods de Forsøg, der gjøres derpaa, ikke definitivt naaer ud over Videns Bestemmelse, viser sig, naar vi nærmere betragte Forholdet mellem Viden og Villie og mellem Viden og Tro.

Hvad det første Forhold angaaer, saa bliver, selv hvor Villiessiden i den menneskelige Aand stærkere accentueres — hvilket allerede skeer hos Aristoteles, og endnu mere i den græske Philosophies sidste Periode — Villiens ejendommelige Væsen dog aldrig ret erkjendt, og Forsøgene paa at paavise denne Ejendommeligheds Kilde mislykkes, saa at Villien dog bestandig igjen absorberes af Viden. Ja selv hvor det, ved den græske Philosophies Slutning, hos Nyplatonikerne, udtales, at den sande Erkjendelse er betinget ved det sande Sindelag, hvor altsaa formelt et Villiens Principat i Forhold til Tanken er udtalt, selv der bliver Bevægelsen dog kun en Kredsbevægelse fra Viden tilbage til Viden, og Viden viser sig i sidste Instants som det ene Oprindelige. Det rette Sindelag nemlig: det Sindelag, der vender sig bort fra det Endelige og som saadant Usande og Forsvindende, bliver umiddelbart bestemt ved en Viden af dette det Endeliges Grundbestemmelse, saaledes, at altsaa Erkjendelsen, idet den bestemmes ved dette Sindelag, kun forholder sig til sig selv gennem Villien, og i sin Bestemthed som concret Erkjenden til sin egentlige Betingelse og Forudsætning har den abstracte Erkjendelse af Grundforholdet. Villiens Forhold til Erkjendelsen bliver ogsaa tydelig gennem den Abstraction, i hvilken Villien forbliver: Villien som Villie faaer intet ejendommeligt positivt Indhold; den bevæger sig kun i det Negatives Almindelighed, dens høieste Maal bliver Aandens ekstatiske Hensynken i det bestemmelsesløse Uendelige.

Hvad der gjælder om Erkjendelsens Forhold til Villien, gjælder ogsaa om dens Forhold til Troen. Naar vi tale om Tro, maae vi gjøre en bestemt Forskjel mellem Begrebets Anvendelse i den tidligere Tid og i en sildigere. Hos Plato stilles *pistis* sammen med *doxa* og staaer som et Lavere i Modsætning til Videns sande Form, hos Aristoteles faaer *pistis* (i Rhetoriken) Betydningen af Overtalelsesmidler. I Betydning af et Høiere i Forhold til Viden bruges Begrebet Tro først i den græske Philosophies Afslutningstid. Hos Philo, der idetmindste ligesaameget er jødisk Troende som græsk Tænkere, kommer Begrebet frem i

Betydning af den tillidsfulde Optagelse og Anerkjendelse af Aabenbaringsens Indhold, og efter ham bevares Begrebet som Begrebet om det, der er høiere end Viden. For Jamblichus bliver den første Betingelse for den sande Gudserkjendelse den Tro, at Intet er umuligt for Gud. For Proklos betegner Troen det umiddelbare Forhold til den guddommelige Enhed, i hvilken Foreningen med dette gennem Anskuelsen af dets rene Væren er given. Den danner her Modsætningen til den altid ved Reflexionens Flerhed bestemte Viden, der ikke skal kunne naae til det Høieste. Og dog gaaer, trods disse Bestemmelser, trods det, at Troen, som det Høiere, sondres fra Viden, Troen ind under Viden, Bevægelsen bliver ogsaa her kun en Kredsbevægelse fra Viden til Viden. Hos Nyplatonikerne er den bestemmelsesløse, uendelige Enhed, til hvilken Troen forholder sig, netop ikke Andet end den af en om sig selv mistvivlende Viden gennem den yderste Abstraction satte Negation af den bestemte Viden, en Negation, der kun er ved Tanken, ved Viden og som, i sin Negativitet, bestemt ved den. Og hos Philo bliver Hengivelsesforholdet til det sig aabenbarende Guddommelige i sin høieste og sande Form den i Ekstasen stedfindende hengivende Hensynken i den abstracte Enhed; men denne bestemmelsesløse Enhed er den abstraherende Tænkningens sidste Residuum, en negativ Videns Gjenstand.

Den græske Bevidsthed kan altsaa naae til at see Differentsten mellem det i Philosophiens System udfoldede Videns Indhold og Religionens i Mythe og Cultus udfoldede Bestemmelser, og til at blive sig Videns-Principet bevidst; men den kan, i sin Videns Monisme, ikke erkjende Religionens Princip i dets Eiendommelighed, gennem hvilken det kan vise sig som et fra Philosophiens forskjelligt eller dette modsat, og dog gyldigt, ligesom den ikke heller, ifølge sin mangelfulde Opfattelse af Begrebets Bevægelse, af Aands-Udviklingens Væsen, medens den gjør Viden til eneste Synspunkt, kan see Religionens Princip som Princip for et underordnet Stadium i Aandens teleologiske Udvikling henimod den filosofiske Erkjendelse som Aandens sande og adæquate Form.

1.2 Problemets Fremkomst i Christendommen

1.2.1 Det Nye Testaments Udsagn om Forholdet

1.2.2 Den patristiske Tids Forhold til Problemet

1.2.3 Problemets Udvikling i Scholasticismen

1.3 Problemets Besvarelse i den nyere Tids Philosophie og Theologie

Kapitel 2

Foreløbige Begrebsbestemmelser til Belysning af Problemet

Kapitel 3

Theologiens Besvarelse af Problemet

- 3.1 Theologiens Opgave som Troesvidenskab**
- 3.2 Villiens Forhold til Viden og til Væsenet i det Menneskelige**
- 3.3 Villie og Viden i Gud**
- 3.4 Kritik af Gudsbegrebet**
 - 3.4.1 Det etiske Gudsbegrebs Forhold til det logiske**
 - 3.4.2 Den guddommelige Villies Frihed**
 - 3.4.3 Guds Personlighed**
 - 3.4.4 Det etiske Gudsbegreb i Forhold til det fysiske**
 - 3.4.5 Dobbeltigheden i Opfattelsen**
 - 3.4.6 Skabelsen**
 - 3.4.7 Underet**
 - 3.4.8 Den almindelige Anskuelse af Tilværelsen**
 - 3.4.9 Resultatet af Kritiken af Gudsbegrebet**
 - 3.4.10 Det for Theologien Typiske i den kritiserede Opfattelse**
- 3.5 Kritik af Videnskabsbegrebet**

Kapitel 4

Den principielle Sondring af Tro og Viden i Forsoningens Interesse

Fra Kritiken af Theologiens uigjennemførlige Foreningsforsøg gaae vi da, forat prøve hiin Mulighed, over til den kritiske Undersøgelse af den Theorie, der netop ved at statuere den principielle Sondring af Troens og Videns Gebeter vil hævde begge i deres Gyldighed, og vi beskæftige os først med Theorien i den Form, i hvilken den er fremstillet af sin Begrunder: S. Kierkegaard.

4.1 Grundtrækkene af S. Kierkegaards Theorie

I den historiske Indledning ere Grundtrækkene af S. Kierkegaards Opfattelse af Forholdet mellem Tro og Viden allerede blevne angivne, med særligt Hensyn til Sammenligningen med den Nielsenske Theorie. Paa dette Punkt blive disse Grundtræk nærmere at udføre.

Kierkegaards Opfattelse udvikles gennem en Polemik mod Speculationen, navnlig saaledes som den fremtræder i den Hegelske Philosophie; men Polemiken rettes mod Speculationen fordi Kierkegaard i den seer det stærkeste Udtryk for hele Tidens Misvisning: at have glemt at existere, glemt hvad Inderlighed er. For den speculative Philosophie var det Menneskeandens høieste Opgave at hensætte sig i et Evighedens Medium, leve et rent Evighedens Liv, og denne Opgave skulde realiseres ved den rene Tanke, idet Individets Tænken af det Absolute sattes som Eet med det Absolutes Tænken af sig selv, med den absolute, i Evighedens Element værende, Tanke. Individets Liv, der fandt sit udtømmende Udtryk i den logiske Tanke, gennem dets Tænken af det Absolutes, al Sandhed og Virkelighed omfattende, evige Livsproces, blev et Moment i denne evige Proces, og frigjordes fra Endelighedsbestemtheden. Mod denne Opfattelse af Menne-

skelivet og dets Opgave protesterer Kierkegaard. Mod Speculationens Forflygtigelse af Existentsen, mod dets Glemmen af Existentsens Krav til det det Ethiskes Fordringer underkastede Individ, mod dets Overseen af Existentsens Betingelser, mod den illusoriske Bevægelse i en abstract Evigheds Sphære accentuerer Kierkegaard Existentsen, samler Alt om det Spørgsmaal: hvorledes udtrykker jeg eksisterende Sandheden? Som eksisterende er Mennesket ikke blot evigt, hvad Speculationen vilde, men er en Synthese af det Timelige og Evige, af Endeligt og Uendeligt; som eksisterende er den efter sit Væsen evige Aand underkastet Endelighedsbetingelser, er i Vorden; som eksisterende skal Tænkeren i al sin Tanke tænke det med, at han er eksisterende; han skal sætte al sin Tanke i Vorden. Men Vorden er Alternationen mellem Væren og Ikke-Væren, ved Vorden bringes i hvert Moment Negationens Bestemmelse ind i Aandens Væren og Tænken. Heraf følger saa med Nødvendighed, at Mennesket ved Existentsen er forhindret fra at naae den positive, betryggede Hvile i Evigheden, thi idet det, som eksisterende, ikke kan fastholde det Uendelige og Evige, der er det eneste Visse, i Uendelighedens Element, men skal fastholde det i Endelighedens Element, i Existentsen, saa bliver Forholdet ikke den betryggede Visheds, men det maa udtrykke den Negationens Bestemmelse, der ligger i Vorden, og det Evige kan derfor af den Eksisterende, for hvem det omsætter sig i et Tilkommende, kun have for Erkjendelsen i Uvishedens Form. Heri ligger saa, at den objective Viden i ingen af dens Former kan faae en saadan Sikkerhed, at den kan blive Grundlaget for den uendelige Afgjørelse for Subjectet, for en Afgjørelse med Hensyn til det, der angaaer Subjectets dybeste Trang. Den sandselige Vished er et Bedrag, den historiske Viden er en Approximation, den matematiske Erkjendelse er en Abstraction, den speculative Tænkning ligeledes en Abstraction og i sidste Instants en Hypothese i Forhold til Tilværelsen; paa ingen af disse Videns Former kan derfor den Individet uendeligt interesserende Afgjørelse bygges. Men kan Maalet ikke naaes ad Objectivitetens Vei, saa maa det naaes ad Subjectivitetens: i et Subjectivetsforhold maa det Evige gribes, og dette Subjectivetsforhold er det, i hvilket Visheden om det Evige med Troens Lidenskab gribes ud af den objective Uvished. Troen er „den objective Uvished, fastholdt i den meest lidenskabelige Inderligheds Tilegnelse”.

Opgaven for Individet er altsaa: at blive subjectiv, og idet det, der sættes som en Opgave, er det, ethvert Menneske kunde synes, uden videre at være, saa faaer det at blive subjectiv, den bestemte Betydning: at blive det, hvad Mennesket efter sit Væsen er, at lade Subjectiviteten udvikles, omskabes i sig selv ligeoverfor det Evige. Først for en saadan Subjectivitet, der er den udviklede Mulighed af Subjectivitetens første Mulighed, bliver Sandheden til. Subjectet, der er henviist til sig selv, faaer den Opgave, uendelig at

bekymre sig om sig selv; men denne uendelige Bekymring om sig selv er Retningen mod det Evige i Forhold til Existentens; den fører hen mod det Ethiske og det Ethisk-Religiøse, den væsentlige Sandhed og den eneste væsentlige Erkjenden. Existentens Krav forhindrer Individet fra at blive i det Metaphysiske, stiller det den Opgave: at forstaae sig selv i Existentens. Idet Subjectet henvises til et Subjectivitetsforhold, henvises det saaledes til det, at det kun naaer det gennem et Valg mellem dette og Objectivitetsforholdet, og dette Valg er Valget mellem det personlige og det upersonlige Forhold til Sandheden. Der gives for den Existerende ingen Mediationens Enhed af det subjective og det objective Forhold. Mediationen, der vil forbinde dem, fører os kun tilbage til Abstractionen, den forklarer ikke, hvorledes den evige Sandhed er at forstaae i Tidens Bestemmelse af den, der ved at existere, selv er i Tiden.

I det subjective Forhold bliver Forholdets Hvorledes det Væsentlige. I det objective Forhold gaaer Retningen bort fra Individet, stræber hen imod det objective, færdige Resultat, og dets Maximum er den Selvmodsigelse, at den existerende Subjectivitet forsvinder, medens den Objectivitet, der bliver til, subjectivt seet, enten er en Hypothese eller en Approximation, fordi al evig Afgjørelse ligger i Subjectiviteten. I det subjective Forhold gaaer Objectiviteten ud, og Forholdets Hvorledes bliver det Afgjørende. I sit Maximum er dette Hvorledes Uendelighedens Lidenskab, og Uendelighedens Lidenskab er selve Sandheden. Men Uendelighedens Lidenskab er netop Subjectiviteten og saaledes er Subjectiviteten Sandheden.

Troesforholdet, Udtrykket for Subjectivitetsforholdet, for den uendelige lidenskabelige Interesses Forhold, er saaledes det høieste, fordi det i Existenten bliver det eneste mulige Forhold til Sandheden, Sandhedens Form i Existentens Virkelighed. Sandheden i den objective Tænkningens Opfattelse, som Enheden af Tanke og Væren, bliver kun en Abstractionens Chimære og i Sandhed kun en Skabningens Forlængsel, ikke fordi Sandheden ikke er dette, men fordi den Erkjendende er en Existerende, og saaledes Sandheden ikke kan være dette for ham saalænge han existerer, fordi Existentens spatierer Tanke og Væren og for den existerende Aand sætter Sandheden selv i Vorden. Troens Lidenskab, den uendelige lidenskabelige Interesse, bliver saaledes den Form, i hvilken det Evige gribes; i den er det Evige paa negativ Maade tilstede i Subjectiviteten, og den negative Uendelighed bliver i Existenten det ene sande Udtryk for det Uendelige, den uendelige negative Beslutning bliver Individualitetens Form for Guds Væren i den. Og Troen i strængeste Forstand er Troen paa det absolute Paradox, der ikke som det sokratiske constitueres ved, at den evige Sandhed forholder sig til den Existerende, men derved, at den evige Sandhed selv bliver Paradoxet ved at blive til i Tiden. Som Tro paa Paradoxet

er Troen den uendelig lidenskabelige Fastholden af det for Tanken Absurde, og netop ved det Absurdes Frastød er Lidenskaben potentseret til sit Høieste. Det absolute Paradox er Christendommens Centralpunkt, og Spørgsmaalet om, hvorledes jeg eksisterende udtrykker Sandheden, falder da sammen med det Spørgsmaal, hvorledes bliver jeg Christen? Svaret er altsaa: ved Troen paa Paradoxet, og det, der i sidste Instants bærer Paradoxets Byrde, og tvinger Individet til at fastholde det i Troen trods dets absolute Utænkelighed, er Syndsbevidsthedens Fortvivlelse, der ikke finder Forsoning i det Ethiske, ikke i den Religiøsitet, der endnu hviler i det ubrudte Immanentsforhold; men først i det Christelige, i Troen paa „Guden i Tiden”.

I denne Theorie sættes saaledes en Videns Selvbegrænsning, begrundet i den eksisterende Aands Grundforhold. Viden faaer sin, ved Existentsmodsigelsen betingede, af den selv anerkjendte Begrænsning, der bliver en Begrænsning i en dobbelt Henseende: i Henseende til Vished og i Henseende til Concretion, og ved denne dobbelte Begrænsning statueres et Incommensurabilitetsforhold mellem den objective Viden og Personlighedens Stræben og Trang. Men under Begrænsningen hævdes der Viden en berettiget Plads, om end en underordnet Plads, og en Gyldighed, om end kun en relativ Gyldighed. Den faaer sin Gyldighed og Sikkerhed indenfor det Abstractes og Upersonliges Sphære, indenfor det Mathematiske og Logiske; den finder sin Skranke hvor den naaer til det Concrete og Existentielle; den bliver, paa Grund af denne Skranke, ikke afgjørende for Personlighedens dybeste og høieste Interesser, for Forholdet til den evige Salighed; den afgjørende Afslutning bliver ikke mulig paa dens Gebet. Dens Sphære strækker sig indtil det Punkt, hvor Troens Sphære begynder, hvor Troesforholdet sættes gjennem et Brud med den objective Viden, og indenfor Troens Sphære faaer Tanken, idet den træder i et tjenende Forhold til Troen, atter en Betydning ved den Opgave, at udfolde de Be-

stemmelser, i hvilke der skal existeres, og at hævde Paradoxet som Paradox, at værne om Paradoxet mod ethvert Forsøg paa at begribe det. En Begriben af Paradoxet vilde netop være en Tilintetgjørelse af dets eiendommelige Betydning, af Troens specifikke Gjenstand; derfor hviler Theologien, der sætter en saadan Begriben som sit Maal, paa en Grundmodsigelse.

Idet Troen bliver til gjennem et Brud med den objective Viden, hævder den sig sit eiendommelige Gebet og sin principielle Gyldighed; den bliver — medens den er utilgængelig for Viden — utilgængelig for Videns Angreb. Viden og Tro faae hver sin Sphære, til hvilken de forholde sig som eiendommelige Principer. Troen som religiøs Tro hviler paa et Valg, der i en høiere Potents udtrykker den samme Subjectivitetens Afgjørelse

som det Valg, ved hvilket Individets ethiske Liv constitueres. Forsoningen mellem Tro og Viden begrundes i Sondringen af Sphærerne og Principerne, og i Underordningen af Viden under Troen. Troesvisheden, der seierrig løfter sig op over Tvivlen, er den højere Vished end Erkjendelsens, der, i Forholdet til det Concrete og Virkelige, vedblivende er behæftet med Tvivlen.

4.2 Dens Forhold til andre samtidige Opfattelser

Gjennem det Udviklede bliver Forholdet mellem Kierkegaards Opfattelse af Religionen og Troen og andre samtidige Opfattelser tydelig.

Den speculative Religionsphilosophie havde ladet Religionen være et Trin i Aandens Erkjendelsesudvikling, der fandt sin Fuldkommelse i Philosophien, i den speculative Tanke, der med logisk Nødvendighed udfoldede sig af den lavere Form. Først i Begrebet lod den Troens Indhold finde dets sande Form; ved at omsættes i den filosofiske Erkjendelses Form fik Troesindholdet en højere Sandhed; thi Tankens, Begrebets Sandhed, er den højeste Sandhed. Hos Kierkegaard sees Sphærernes Forhold fra et andet Synspunkt. Videnskaben bliver Et, Livet et Andet; Udfoldelsen af Tanken i Objectivitetens Form, i Mulighedens Medium, efter Nødvendighedens Lov, skilles fra Sandhedens Tilegnelse i Individet i Subjectivitetens Form, i Virkelighedens Medium, efter Frihedens Lov. Sandhedens personlige Existents bliver accentueret som det Høieste, Subjectivitetens forholdet bliver denne Existents Form, og indenfor de personlige Existentsformer bliver den religiøse den højeste, og indenfor den atter Troesforholdet til det for Tanken absolut Utilgængelige: det Paradoxe, Christendommens specifikke Bestemmelse. Tankens Opgave bliver her ikke at assimilere Troesgjenstanden, at opløse den i Begrebet, men at opdage Tankens Modsætning: det absolut Utænkelige, Paradoxet, og at fastholde det som Paradox forat der saa kan troes i Kraft af det Absurde.

Den almindelige Theologie fordyber sig objectivt i lærde Undersøgelser; den vil gennem disse bringe frem hvad Christendommen er som objectiv Lære; ad Historiens og Kritikens Vei vil den sikre sig Visheden herom, og under denne Stræben, der, efter Sagens Natur, taber sig i en uendelig Approximation, lader den det være Forudsætningen, at den Undersøgende er Christen, og at det, det kommer an paa, er det videnskabelige Resultat, hvis Tilegnelse skal følge af sig selv. For Kierkegaard er Existentsens uendelige Afgjørelse Hovedsagen: Approximationen, ved hvilken netop Afgjørelsen forhindres, er Bedraget; Tilegnelsen er Opgaven, og det Væsentlige ikke et Hvad, men et Hvorledes. Der spørges ikke om, hvad nu Christendommen historisk er; men der spørges: hvorledes

bliver jeg Christen? Sandheden er Tilegnelsens Inderlighed, Sandheden er Subjectiviteten.

Hos Feuerbach bliver, ligesom hos Kierkegaard, Videns og Troens Sphærer sondrede, men idet Feuerbach bestemmer Religionen som det Irrationelle, hævder han Tankens Ret imod Troen og sætter Religionen som det Usande, der skal forlades. Modsætningen mellem Feuerbach og Kierkegaard i Opfattelsen af Religionen og særligt af Christendommen er derfor den størst mulige, og dog er der ingen Samtidig, med hvem Kierkegaard har flere Berøringspunkter i Bestemmelsen af hvad Christendommen er. Dette har heller ikke undgaaet ham, og han har, netop paa Grund af sin Opfattelse af Christendommen, ikke kunnet forundre sig derover. Er Individets Forhold til Christendommen et Subjectivetsforhold, og bestemte et saadant, i hvilket Subjectiviteten er i sin høieste Potentsation, i sin meest energiske Lidenskab, saa kan, foruden den Troende, der i Lidenskab fastholder den som Sandhed, kun den opfatte dens Væsen, der i Lidenskab forkaster den. Den Sidste vil, staaende udenfor Christendommen, afgjørende og skarpt kunne sige hvad Christendommen er, han vil kunne skildre den saaledes, at den Troende i Et og Alt kan vedkjende sig hans Skildring. Det er upaatvivlelig Feuerbach, paa hvem Kierkegaard har tænkt, naar han (i Afsl. Efterskrift S. 473), efterat have omtalt Theologiens og Opvakthedens Forvirren af det Christelige, siger: „paa den anden Side: en Spotter angriber Christendommen og foredrager den til samme Tid saa forsvarligt, at det er en Lyst at læse ham, at den, der er i Forlegenhed for at faae den bestemt fremsat, næsten maa tye til ham.” Vi finde ogsaa en Samstemmen i Opfattelsen i en Række af de væsentligste Punkter. Feuerbach og Kierkegaard stemme overens i at bestemme Religionens Forhold som et subjectivt, om end Subjectivitetens Art opfattes forskjelligt; de stemme overens i Opfattelsen af det religiøse Standpunkt som et praktisk, og af Troens Modsætning til Tanken; i Benægtelsen af Muligheden af en Viden om et Væsen, der er høiere end det menneskelige; i at hævde Kategorien: den Enkelte for den Religiøse; i Opfattelsen af Religionens absolute Forhold som sondrende sig fra og derfor i Virkeligheden negerende de relative Forhold; i at fastholde Incarnationens ligelige Forhold til alle efterfølgende Tider; i at opfatte Christendommens Forhold til Verden som et uforanderligt, som et blivende Modsætningsforhold; i Opfattelsen af Lidelsen som Christendommens Kjendemærke, af Afdøen som den Troendes Ønske; i Bestemmelsen af den Christnes Forhold til det Naturlige, i Begrænsningen af de Christnes Sympathie til de Christne, og i den nøie Forbindelse, i hvilken de sætte Begreberne: Gud som det absolute Telos, og den evige Salighed. Disse Paralleler vilde endnu yderligere kunne forøges, men de anførte ere de meest fremtrædende.

Forholdet mellem Kierkegaards og Nielsens Opfattelse er i det Foregaaende omhand-

let og saaledes bestemt, at de to Former af Theorien i alle for Problemets Udvikling betydningsfulde Hovedpunkter stemme overens, medens det af Nielsen Tilføiede ikke fører Problemet videre og er et Selvmodsigende og Uholdbart. Paa Grund af dette Forhold bliver den sammenhængende Fremstilling af Theoriens secundære Form umiddelbart føiet til Fremstillingen af den oprindelige, og den udførligere Kritik af Standpunktet knyttet til hiin, for saa at fuldstændiggjøres ved en Kritik af det for Theorien i dens primitive Form Eiendommelige.

4.3 Grundtrækkene af Prof. R. Nielsens Theorie

Idet Nielsen, ligesom Kierkegaard, bestemmer Grundforholdet mellem Tro og Viden som et Sondringens, og nærmere som en principiel Sondringens Forhold, og netop gennem Sondringen søger Muligheden af at hævde begge Principer og begge Sphærer i deres Gyldighed og lade dem bestaae som forsonede i den samme Bevidsthed; saa concentrerer han sin Theorie i den Sætning: de absolut uensartede Principer: Tro og Viden kunne, netop paa Grund af deres absolute Uensartethed, forenes i samme Bevidsthed. Den principielle Modsætning, der her er bestemt som en Modsætning mellem Tro og Viden, bringes ogsaa ind under andre Bestemmelser, der allerede findes hos Kierkegaard: under Bestemmelserne Liv (Existents) og Viden, Subjectivitet og Objectivitet, personlig og upersonlig Sandhed, eller under Bestemmelserne: Villie og Viden.

sidste Modsætning, og gennem den de andre, føres saa af Nielsen tilbage til den metaphysiske Modsætning, Modsætningen mellem Grundideerne: Magt og Viden, eller det Gode og det Sande.

Modsætningen mellem Villie og Viden, mellem Villiesprincippet og Tænkningssprincippet, bliver den fremherskende i de sildigere, mere udførlige Meddelelser fra Nielsens egen og fra hans Referenters Haand. Begge de modsatte Aandsvirksomheder søges opfattede som Totaliteter, saaledes, at der i Erkjendelsesvirksomheden er en Villie tilstede, men overalt som tjenende Tanken, som en Erkjendelsesvillie, medens der i Villiesvirksomheden skal være en Tanke tilstede, men som underordnet under og tjenende Villien, som en Villiestanke. Til Villien føres Troen tilbage; det Religiøse, der opfattes som udelukkende praktisk, knyttes ved Villiesprincippet uadskilleligt sammen med det Ethiske, der har sin høieste Form i det antirationelle Religiøs-Ethiske.

Fra det psykologiske Udgangspunkt accentueres da Villiens af Viden uafledelige Eiendommelighed. Villien skal vel forudsætte Tanken, men ikke den theoretiske, men kun den praktiske Tænkning, og i denne Forudsætten skal den være ligesaa oprindelig

som Tanken. I sin Eiendommelighed har Villien sin principielle Betydning og sit Ideal ligesom Viden, og idet Villiesbestemmelserne og Vidensbestemmelserne udvikle sig i deres Selvstændighed, beherskede af det eiendommelige Princip, danne de to i sig afsluttede Totaliteter, der ikke komme i Conflict med hinanden. Dette ligger netop i den absolute Uensartethed. Modsætningens Form er Udtrykket for den factiske Dualisme i den menneskelige Aand. I det Absolute er Videns og Villiens Princip: det Godes Idee og det Sandes Idee, i concret, absolut gennemsigtig Enhed: i den endelige Aand, den psykologiske Bevidsthed, er en Dualisme tilstede, der lader det i Ideen Forenede træde ud i absolut Modsætning. Opgaven for Individet er netop at begribe Modsætningen som saadan og derigjennem at vinde Forsoningen. Philosophiens Hovedopgave er at opdage den menneskelige Videns, altsaa sine egne, Grændser, og, idet den opdager dem, at anerkjende det andet Princip, der, tilligemed den hele Sphære af Bestemmelser, der knyttes til det, afspeiles af Viden, men ikke assimileres, ikke begribes. Idet de to Sphærer rummes i samme Bevidsthed, maae de vel berøre hinanden, og forsaavidt have en Grændse mod hinanden, men Grændsen er ikke en hæmmende, indskrænkende Grændse; thi den er sat indenfra ved hvert Princip's eiendommelige Bestemthed, og „det absolute Mysterium” forhindrer Sammenstødet. Medens Viden saaledes, afspeilende sin Modsætning, opklarer Principernes Forhold, udfolder den sig uhæmmet indenfor sin egen Sphære, kun følgende sine egne Love: den udfolder en Videnskab paa Ideens Grundlag, der omfatter alle de humane Livsformer og giver et sandt Udtryk for den concrete, reale Tilværelse. Og samtidig udfolder Troen sit Indhold for den troende Bevidsthed, hvis Erkjendelse er praktisk, ikke theoretisk. Kløften mellem Religion og Philosophie skal Ethiken udfylde i sin dobbelte Skikkelse som rationel og religiøs Ethik. Grændsevidenskab er Religionsphilosophien, der som Videnskab hører under Videns Kred, medens den, som havende det Religiøse til sit Indhold, skal orientere i Troens Sphære. Den skal vise, hvorledes eet og samme Begreb kan blive uensartet med sig selv eftersom det udvikles til „Videns-” eller til „Troesbegreb”. Den skal paavise en alsidig artuleret Vexelbestemmelse, en nøiagtig gjensidig Tilsvaren, mellem de uensartede Begreber, hvilket skeer saaledes, at Vidensbegreberne tjene til intellectuel Underlag, Troesbegreberne derimod træde i Forgrunden og udvikles systematisk.

Idet Villien, der har sin Autonomie i Kraft af sit eiendommelige Princip, og i Valget gjør sin Selvstændighed gjældende, autonomisk potentserer sig gennem bestandig intensivere Concentrationer, fremtræder den fremskridende Række af Villiesstadier, det Ethiskes Stadier, hvis Fremadskriden betegnes ved, at Erkjendelsesmomentet mere og mere absorberes og bliver usynligt, at Henblikket til Theorien mere og mere fortrænges af

Villiens Energie. Det rationelt Ethiskes Maximum er tilstede hvor Subjectiviteten, i Kraft af en Villiesbeslutning, vender Theorien Ryggen. Men selv over dette Standpunkt skrider der ud i det paradoxe, antirationelt Ethiske. „Concentrationen er her saa afgjørende, at alle Hensyn til Theorien svinde”. Villiens Energie er saa intensiv, at den ikke alene ikke tager Hensyn til Theorien, men endogsaa bryder med den. Ja end ikke den rationelle Ethik paa sit Maximum kan her komme i Betragtning, fordi dens Opgaver ere immanente, dens Tro en Fornufttro. Paa den paradoxe Ethiks Høide tales der til Mennesket i lutter Imperativer; det handler i Kraft af det Absurde.

Det Ethiske bliver her sat i nøieste Forhold til det paradox Religiøse, ligesom overhovedet dets Princip er sat i Enhed med Religionens Princip; og det Ethiske opfattes som ved sig selv visende hen til det Religiøse, fordi det Gode kun skal begribes ved den Gode. Der bliver derfor allerede paa det Ethiskes Gebet Tale om Tro, men denne Tro er en „rationel Tro” inden den, gennem den fremskridende Villiesconcentration, bliver en Tro i Forhold til Paradoxet. Religionen har sine Stadier ligesom det Ethiske, og de betegnes ligesom dettes ved Villiens og Troens Fordybelse, en Fordybelse, der bliver tydelig naar f. Ex. den græske Religion med dens Myther sammenlignes med Jødedommen med dens Forestilling om Jehovah som hellig Villie, og med Christendommen.

Idet de afsluttende Stadier af det Ethiske og det Religiøse naaes, forvandler det oprindelige tilsyneladende Coordinationsforhold mellem Tro og Viden sig til et Subordinationsforhold. Troesforholdet og Villiesidealet bliver det Høieste, Viden det Underordnede. Der tales om „Religionens overvidenskabelige Sandheder”, om „et Høiere end Videnskaben”, om en „overvidenskabelig Teleologie”. Hertil svarer saa nøiagtigt Opfattelsen af Villien som det egentlige Constitutive i det menneskelige Væsen. Paa det Ethiskes afsluttende Stadium, hvor Bruddet er skeet med Theorien, gaaer hele Livet saaledes op i Villiesacter, i Handling, i en Arbeiden paa den Opgave at blive en ethisk Charakter, at der ingen Plads bliver for en selvstændig Erkjendelse, for et Liv i Viden.

Ved den givne Fremstilling af Hovedpunkterne i Kierkegaards og Nielsens Theorie vil den tidligere Paavisning af Overensstemmelsen mellem dem være bleven suppleret, medens de virkelige og tilsyneladende Afvigelser tillige bestemtere træde frem. Gjennem de efterfølgende Udviklinger vil Forholdet mellem den oprindelige Theorie og den afledede endnu fuldstændigere blive tydeliggjort.

4.4 Kritik af Nielsens Theorie

4.4.1 Den psykologiske Modsætning mellem Villie og Viden

Kritiken af Theorien i den Skikkelse, som Nielsen har givet den, maa først holde sig til Bestemmelsen af den principielle Modsætnings Form. Men i flere af de Udtryk, der ere givne for Modsætningen, navnlig i dem, der ere tagne fra Kierkegaard, viser der sig en Tvetydighed og en Vilkaarlighed i Opfattelsen, der gjøre dem uskikkede til at tjene til Udgangspunkter for Kritiken; de maae kun belyses for at gjøre Forholdet mellem Nielsen og Kierkegaard tydeligere.

Det her Sagte gjælder Modsætningen mellem Existents (Liv) og Viden (Theorie), og mellem Subjectivt og Objectivt. Hvad den første Modsætning angaaer, saa tages Existents Begreb i en vilkaarlig Dobbeltbetydning, paa hvilken en sofistisk Slutning bygges. Existentsen tages nemlig først, forat hævdes som almeen Forudsætning og nødvendig Betingelse for enhver concret Bestemmelse, altsaa ogsaa for Viden, i Betydningen af individuel Væren i Almindelighed, og derefter, forat der gennem Begrebet Existents kan hævdes det Praktiske en Prioritet og en Overvægt, i Betydningen af Villiesbestemthed.

Hvad der med Rette urgeres af Nielsen, er det, at Villien, som primitiv Aandsfunction, har en Eiendommelighed, der gjør det umuligt at reducere den til Tanken, i den Forstand, at den skulde blive en blot Modification af denne. Deraf, at den, ligesom Erkjendelsen, har sin Eiendommelighed, maa saa følge en total Aandens Virken, en Tilstedeværen af alle Aandens Functioner, indenfor hver af de to Aandsvirksomheder, og en eiendommelig Grundform for disse, og de maae i denne eiendommelige Form objectiveres for Bevidstheden, der omfatter det Theoretiske og det Praktiske.

Men naar Nielsen med Rette hævder Eiendommeligheden, og med Rette polemiserer mod en Ensidighed, der, i den Form, i hvilken han bekæmper den, ikke har anden Repræsentant end Spinoza, saa taber han sin Ret naar han ved en Subreption forvandler Eiendommeligheden til en Modsætning, der fra Formen overføres paa Indholdet, og som nærmere bestemmes som en absolut Uensartethed mellem de to Aandsvirksomheder med Hensyn til Indhold, Maal og Ideal; og han bliver inconsequent baade naar han statuerer den absolute Uensartethed medens han fordrer den dermed uforenelige Enhed i det absolute Princip, og naar han fastholder hiin absolute Uensartethed, skjøndt han ved ensidigt at sætte Villien som det egentlig Constitutive i det menneskelige Væsen, lader den blive et Høiere end Viden og begrunde denne.

Det Usande i disse videregaaende Bestemmelser vil blive tydeligt ved en nærmere Undersøgelse af den Maade, paa hvilken Nielsen opfatter Forholdet.

Naar vi gaae ud fra den Indrømmelse, at Erkjendelse og Villie maae sættes som eiendommelige, selvgyltige Ytringsformer af Væsenet, der ikke kunne reduceres til Modificationer af hinanden, saa bliver det strax Opgaven at bestemme, Hvormeget der ligger i denne Indrømmelse og om den maa føre til de postulerede Consequenter: Subordinationsforholdet og den absolute Uensartethed. Nielsen bestemmer Villiens Forhold til Selvet i den Sætning: „det i Subjectiviteten Allersubjectiveste er Selvet; men det Selviske i Selvet er Selvbestemmen, er Villie”. Ved at bruge Begrebet Selvbestemmen saaledes, at det paa een Gang bliver det væsentlige Udtryk for Selvhedsenergien og identificeres med Villien, falder Eftertrykket paa denne sidste; den tilegner sig – om end Tænkningens, ligesom ogsaa den kunstneriske Phantasies, oprindelige Eiendommelighed udtales – i Virkeligheden Principatet, og den nærmeste og umiddelbare Consequents bliver, at den Sidestillen af Villie og Viden, til hvilken den principielle Modsætning fører, bliver til Vidensprincipets Subordination under Villiesprincipet.

Til denne Opfattelse bidrager ogsaa den ovenfor paaviste ensidige Opfattelse af Begrebet Existents (Liv), der identificerer det eksklusivt med det Praktiske, med Villien („Livet er i Villien”). Anderledes stiller Forholdet sig naar hiin Vilkaarlighed undgaaes, naar vi, i Overensstemmelse med hvad der paa et tidligere Punkt blev antydet, ved Opfattelsen af det Menneskelige gaae ud fra den Bestemmelse, der kategorisk sondrer Menneskelivet fra Livets lavere Stadier: fra Væsensuniversalitetens Bestemmelse, der udtrykker sig i den Forsigværen i den frigjorte Almindeligheds Form, der er Selvbevidsthedens, og naar vi opfatte Væsenets Grundbestemmelse som Energie, nærmere som Selvhedsenergie. Begge Former: Erkjendelse og Villie, blive da primitive Udtryk for det i Selvbevidstheden som Enhed aabenbarede Væsens Energie, for den Selvets Selvbestemmen, gennem hvilken det, bestemmende sig, realiserer sig: i begge Functioner hævder Selvheden og Energien sig under eiendommelige Grundformer. Opgaven bliver da, nærmere at bestemme Ytringsformernes Eiendommelighed, og Bestemmelsen af den vil afgjøre Spørgsmaalet om Modsætningsforholdet og nærmere belyse det postulerede Subordinationsforhold. Eiendommeligheden bliver at bestemme saaledes, at i Erkjendelsen Selvhedsenergien nærmest har Almindeligheds og Idealitetens, i Villien Enkelthedens og Realitetens Form. Men disse som Udgangspunkter givne Bestemmelser vise hen paa hinanden og bestemme sig henimod hinanden. Realiteten, der constitueres ved Villien, er en Realisation af det ideelle Væsens Bestemmelser i Selvet eller udenfor Selvet. Idealiteten, der virkeliggjøres gennem Erkjendelsen, er en ved Selvets Realitetsside betinget Idealiseren af et Realt og er en saadan selv i det ideelle Selvs Selverkjendelse. Og paa samme Maade er Almindeligheden, der karakteriserer Erkjendelsen, en Almindelighed, der stræber

henimod Concretionen, Punktualiteten, og hvis sidste Maal er den concrete Erkjendelse af Tilværelsen, hvilken Erkjendelsen af Selvet efter dets individualiserede Væsensbestemmelser og væsentlige Forhold er indbefattet; med andre Ord: det individuelt-almene Væsens Gjennemsigtighed for sig selv som Led i en Tilværelsens Totalitet. Omvendt er Enkelthedsbestemmelsen i Villien en saadan, der med Nødvendighed udfolder det Almene i sig, fordi Villien kun er Villie som det selvbevidste, o: efter Begrebet almene og universelle, Væsens Villie. Villien maa udfolde sig fra den ved det Enkelte bestemte, det Enkelte sættende, Villie til den ved det, Væsenet udtrykkende, Almeenfornuftige bestemte, det Almene realiserende Villie. Villiesyttringens Enkelthedsform er her ikke ophævet, men Enkelthedsbestemtheden er her bleven gjennemsigtig i det Almene. Paa lignende Maade som med Almindelighedens og Enkelthedens Bestemmelser forholder det sig med de dermed saa nøie sammenhængende: Objectivitetens og Subjectivitetens. Erkjendelsen har nærmest Objectivitetens Præg; gennem Bestemtheden ved Andetheden, gennem Subjectets Forhold til de for alle erkjendende Individuer fælleds almeengyldige Tankeformer og Tankelove, der bestemme det med Nødvendighed. Men Erkjendelsen fuldender sig kun i den Subjectet omfattende ligesom om det for sig selv klare Selv concentrerede Erkjendelse, og den er, som Virkeliggjørelse af en Subjectets Væsensbestemmelse, som ideel Udvidelse af Selvet, Gjenstand for en Interesse, der kan have det intensiveste Subjectivitetens Præg, som en Erkjendelsens Lidenskab, og i den er overhovedet, fordi den er Væsensyttring, det subjective Væsen virksomt efter sin Heelhed, sin udeelte Personlighed. Paa den anden Side har Villiens Subjectivitet, jo mere Villiesrealisationen fjerner sig fra det Instinctmæssige, Driftagtige og Egoistiske, jo mere den bliver en Virkeliggjørelse af det Almeenfornuftige, af Væsenets Lov, en Væsensvillen, Objectivitetens, det Almeengyldiges, Bestemthed i sig.

Paa Villiens og Erkjendelsens ufuldkomne Udviklingstrin divergere de og kunne fremtræde i Isolation; paa deres Culminationstrin o: paa den fornuftige Bestemtheds Trin, bliver der, medens Eiendommeligheden bevares, den uopløseligste Sammenhæng og den fuldstændigste Harmonie. Den til sit Maal naaede Erkjendelse vilde, som Udtryk for det i sig gjennemsigtige Væsens Energie, ifølge det ene Væsens nødvendige Væren i begge Former, umiddelbart omsætte sig i Villiens, ved Væsenserkjendelsen, Væsenets Selvaabenbarethed, bestemte Energie, og den Villie, der med den intensiveste Energie, i den meest omfattende Betydning, var Væsensvillen: Realisation af Væsenet efter dets Concretion, vilde være en Villie, der umiddelbart omsatte sig i Bevidsthed, i Erkjendelse, og i en Erkjendelse, der var bestemt ved Videns almene, objectivgyldige Love.

Ved det her Udviklede ophæves saaledes den af Nielsen statuerede skarpe Modsætning

mellem Villie og Viden, og mellem den til disse svarende „praktiske” og „theoretiske Bevidsthed”. Den praktiske Bevidsthed skal være personlig, interesseret, i Conflict med Existentsen, bevæget af Frygt og Haab, fuld af Selvhensyn; den theoretiske upersonlig, contemplativ, uinteresset, fortabt i det Almene, bevæget af Nødvendighed, glemmende sig selv i Begrundelsen af det Objective. Den relative Sandhed i disse Modsætninger er anerkjendt gennem det ovenfor Udviklede, men den abstracte og absolute Modsætning er benægtet.

Og naar det Spørgsmaal opkastes: om der, uden at de to Væsensyttringers Eiendommelighed og Primitivitet opgives, kan tilkjendes den ene af dem et ideelt Principat, saa maa dette Spørgsmaal besvares paa en anden Maade end Nielsen har gjort det ved at tillægge Villien Principatet; hvilket han gjør deels af den ovenfor anførte Grund, og deels fordi Erkjendelsen skal standse ved det Almene og ved Væsensnødvendigheden og ikke naae til det Enkelte som saadant og til Friheden. Ud fra det ovenfor angivne Udgangspunkt maa Principatet tillægges Erkjendelsen. Væsenets Universalitet udtrykker sig umiddelbart i den frigjorte Almindeligheds Form, der er Erkjendelsens Grundform; Enkelthedsbestemtheden, der er Villiens Form, hviler paa Almindelighedens Grund, og Villien er kun Villie som det erkjendende Væsens Villie. Den ethiske Villen som primitiv Beslutning, der skaber Forholdet til det Gode, i hvilket Villien constituerer sig som ethisk, og som concret Villen af det Gode i dets Bestemthed, er betinget ved Viden og er kun mulig ved denne. Bevidstheden om det Forpligtende forudsætter i sin Klarhed og Sikkerhed Tanken.

Men naar saaledes Principatet tillægges Erkjendelsen, der i Menneskevæsenet derigjennem faaer samme Forhold til Villien som i det Absolute Idealitetsbestemmelsen til Realitetsbestemmelsen; saa bliver, ifølge det ovenfor Udviklede, begge Væsensyttringers Eiendommelighed at fastholde forat Villien ikke skal reduceres til en Modification af Tænkningen. Ved Overgangen fra den ene Væsensyttring til den anden skeer der en Omsætning, en Formforvandling, hvis Art definitivt bestemmer Forholdet. Idet Erkjendelsesindholdet omsættes i et Villiesindhold, bliver Omsætningen nærmest at karakterisere som en Omsætning fra Reflexionens og det Almenes Sphære til den umiddelbare Værens og Enkelthedens. Idet Villiesindholdet omsættes i et Erkjendelsesindhold — og dette vil ikke blot sige: formelt gjengives af Bevidstheden — skeer Omsætningen i modsat Retning. I Beslutningens Øieblik bliver det ved Reflexionen Adskilte sluttet sammen til Enhed, Reflexionen gaaer til Hvile i Beslutningens Villiesact, og der handles i denne Forstand reflexionsløst. Omvendt, idet Villiesacten med dens Indhold omsættes i Erkjendelse, kaldes Reflexionen atter frem, den umiddelbare Enhed opløses i Reflexionens Sondring,

Handlingens Enkelte oversættes i Erkjendelsens Almene.

Hvilken bliver nu altsaa Forholdets kategoriske Bestemthed ifølge denne Omsætning? Væsensyttringernes Eiendommelighed bringer en *differentia specifica*, en Artforskjel, ind mellem Villie og Erkjendelse, men hvorledes bliver Uensartetheden nærmere at bestemmes? Vi ville her see Sagen alene fra det psykologiske Standpunkt, og see bort fra det Postulat, at en absolut Uensartethed skulde være begrundet i Idee-forholdene. Spørgsmaalet faaer da den Form: om Uensartetheden bliver en saadan, at den, efter Nielsens Udtryk, kun tillader en Villiens Afspeiling i Viden som et Fremmedt, kun ved sig selv Bestemt, der ikke bliver gjennemsigtigt for Viden, eller om Differentsten er behersket af Væsensenheden. Svaret afhænger væsentlig af Opfattelsen af Enkelthedsbestemmelsen i Villien. Oversees det ved Opfattelsen af denne, at Villien kun er Villie som det selvbevidste o: efter sin Natur universelle og almene, Væsens Villie, saa bliver Villiens Enkelthed og Umiddelbarhedsmomentet i den ført tilbage til den umiddelbare Naturbestemtheds Virksomhedsyttring i Driften, den sandselig-egoistiske Attraa, og idet denne nærmest sees fra den Side, gennem hvilken den hænger sammen med den individuelle Naturværens uoplukkede Enkelthed, der staaer i umiddelbar Modsætning til Videns Almene, saa bliver den Virksomhed, der udgaaer derfra, opfattet som overalt bestemt ved denne Enkeltheds Form, og, hvor den ikke overhovedet unddrager sig Bevidstheden, som den, der idethøieste gjengives af Bevidstheden som det i sin Umiddelbarhed med Erkjendelsens Almene absolut Incommensurable. Forlades derimod denne Opfattelse af Enkeltheden — der lidet vilde stemme med, at Friheden tillægges Villien — og fastholdes det, at Villiens Enkelthed er det universelle Væsens Fremtrædelsesform, er Aandsbestemthed, bliver Forholdet et væsentligt andet. I det saaledes bestemte Enkelte gaaer det Almene kun paa den Maade til Hvile, at det Enkelte bliver gjennemsigtigt: Omsætningen er en Omsætning fra Tænkningens, og udtrykkelig fra den „theoretiske” Tænkning, Almindelighed til den personlige Levens Enkelthed; men Individet som fornuftigt villende udtrykker i Enkeltheden det Almene, giver det Væren i dens Form, der gjennemsigtig aabenbarer det Almene. Formdifferentsten beherskes altsaa af den væsentlige Enhed; Bevidsthedsindholdet bliver under begge Former: som Erkjendelsesindhold og Villiesindhold, væsentlig det samme. Jeg erkjender Pligten — og det er atter: jeg erkjender den theoretisk — f. Ex. den Pligt, at kæmpe for Fædrelandet; jeg beslutter mig til at existere i det Erkjendte, og idet Beslutningen er virkeliggjort, er Indholdet, som realiseret i den enkelte Villie, væsentlig det samme. Bestemt fremtræder Enheden i det Forhold, hvor selve Erkjendelsen bliver Villiens Gjenstand.

Imod den fremsatte Opfattelse af det psykologiske Forhold mellem Villie og Erkjen-

delse vil der fra det af Nielsen indtagne Standpunkt kunne gjøres forskjellige Indvendinger gjældende, der nærmere maae belyses, idet de berøre væsentlige Grundforhold. Vi begynde med de Indvendinger, der kunne hentes fra virkelige eller tilsyneladende Kjendsgjerninger, og gaae derfra over til dem, der hentes fra Begrebsanalogier og fra Begrebernes Grundforhold.

1. Mod det ovenfor opstillede Forhold mellem Erkjendelse og Villie kan der hentes en Indvending fra det forskjellige Forhold, i hvilket Erkjendelse og Villie staae til Indvirkningen paa det Reale og til Fremkaldelsen af Handling. Hvad det Første angaaer, saa synes der at være en Modsætning tilstede, der viser hen til en lignende Modsætning mellem Villie og Viden som den Modsætning, der statueres mellem det Absolutes Bestemmelser: en Modsætning, der, reflecteret i den psykologiske Bevidsthed, skal vise sig som en absolut Uensartethed. Villien indvirker nemlig, idetmindste indenfor visse Grændser, umiddelbart bestemmende paa Organismen: Mediet for Indvirkningen paa det reale Andet; Erkjendelsen synes derimod ikke at have en Virkning i denne Henseende. Dette er dog kun tilsyneladende, idet Erkjendelsens Energie, gennem Udviklingen af det denne Energie tjenende Nerveapparat, medfører Virkninger, der ere blivende i Organismen. Differentsten bliver en relativ Differentst med Hensyn til det Bevidste og det Ubevidste i Virkningen. Erkjendelsesvirksomhedens bestemmende Indvirkning paa Organismen er ubevidst, Villiens er, med Hensyn til det sidste Maal, dette være nu Bevægelse eller Uddannelse, bevidst, men de mellemliggende organiske Functioner, gennem hvilke Maalet virkeliggjøres, foregaae ubevidst og blive kun indenfor visse Grændser bevidste gennem en Erkjendelsesvirksomhed, ligesom de Virkninger, ved hvilke Erkjendelsesenergien uddanner Organerne. — Hvad det andet Punkt: Indvirkningen paa Handlingen, angaaer, saa urgeres der, at selv den fuldstændigste, meest gennemførte Erkjendelse som saadan skal være magtesløs til at skabe Handling, og dette oplyses ved, at f. Ex. den fuldstændigste Viden med Hensyn til Modet er magtesløs til at skabe den modige Handlen, til at give den af Naturen Feige det virkelige Mod. I disse Sætninger, der lide af den væsentlige Tvetydighed, at eet og samme Udtryk: Mod, snart betegner det umiddelbare Naturanlæg, snart en ethisk Bestemmelse, blandes det Sande med det Falske. Det er for det Første sandt, og en Sandhed, som Ingen benægter, at der gives et naturbestemt Villiens Grundlag, en naturbestemt Villiens Forudsætning, der ikke kan gives eller umiddelbart erstattes gennem Erkjendelsen; men hvad der gjælder om dette, gjælder ligesafuldt om Erkjendelsens, idet dennes, af det enkelte Individets Selvbestemmen uafhængige, naturbestemte Forudsætninger ikke kunne gives af Erkjendelsen; og, hvad der gjælder om Erkjendelsen, at den ikke kan skabe Naturanlægget i begge Retninger, gjælder ligesaa fuldt om Villien;

saa at det følgerlig bliver usandt, at der af Erkjendelsens Forhold til Naturgrundlaget skal kunne drages nogen Consequents med Hensyn til dens Modsætning til Villien. Der er for det Andet i hine Sætninger den Sandhed, at Erkjendelsen, forat blive praktisk virksom, maa undergaae den ovenfor berørte Omsætning, ved Beslutningen til at existere i det Erkjendte. Men usandt er det, at Erkjendelsen skulde være magtesløs i Forhold til Handlingens, navnlig den ethiske Handlings Virkeliggjørelse — en Consequents, der i sin strængeste Opfattelse følger af den absolute Modsætning, der udelukker al Indvirkning af Erkjendelse paa Villie. Den sande Erkjendelse af det ethisk Rette, af Pligten og Loven som Væsensbestemmelse, Væsensfordring, forenet med den sande Erkjendelse af de det Ethiske hæmmende Drifters og Lidenskabers Væsen, vil saaledes give det i Menneskenaturen Væsentlige Overvægten over det abnorme Hæmmende, at dettes Magt vil være brudt, og Handlingens og Tilstandens Bestemthed resulterer nu, under hiin ovenfor angivne Omsætning, ved Erkjendelsens Hjælp af hint Overmægtige. Dette kan ogsaa udtrykkes saaledes: idet gennem Erkjendelsen det efter Anlægget sig selv i sin Concretion erkjendende Væsen actualiserer Bevidstheden om en Væsenslov og et Væsensforhold, bliver det i Erkjendelsen sig selv i concretere Bestemthed aabenbare Væsen bestemmende i Forhold til det Væsenets Virken Fordunklende og Hæmmende. Hvor Erkjendelsen factisk bliver magtesløs, vil, — bortset fra de reent physiske Hæmmelser — Magtesløsheden bestandig hænge sammen med Erkjendelsens Ufuldstændighed. Den Betydning, der her er tillagt Erkjendelsen, indeslutter ikke den Consequents, at Villien bliver en blot Modification af den, og saaledes taber sin Primitivitet. Forholdet bliver det, at Væsenet, der actualiserer sig som forsigværende i Erkjendelsens Form efter sin universelle Bestemthed, ifølge Personlighedens Enhed med indre Nødvendighed kræver den Fordobbling, der finder Sted, idet det i Universalitetens Form Actualiserede, ved Idealiteten Bestemte, actualiseres i Enkeltheden, i Realitetens Form i Villien, men i denne Fordobbling bliver i gjennemsigtig Enhed med sig selv. Viden opfattes altsaa ikke som det, der frembringer Villie, men som det, der, som Væsenserkjendelse, som Form for Væsenets Selvaabenbarethed, gennem Væsenets Enhed giver den Væsenet udtrykkende Villie Indhold, altsaa gennem Væsensenheden bestemmer Villien.

2. En anden Indvending mod den ovenfor fremsatte Opfattelse kan hentes fra den Kjendsgjerning, at Villiesacter, Handlinger i deres Afsluttethed, deels kunne have en ufuldstændig Erkjendelse til Forudsætning, deels virkeliggjøres uden Hensyn til eller i Strid mod Theorien. Paa Grundlag af denne Kjendsgjerning, der altsaa deels viser hen til en factisk Incongruents, deels til en Incommensurabilitet, kan der nemlig argumenteres saaledes, at der siges, at da Villien i begge Tilfælde maa hente Bestemmelser i sig selv, saa viser dette

tilbage til et eiendommeligt Villiesprincip, hvoraf saa følger Villiens og Erkjendelsens absolute Uensartethed og gjensidige Uafhængighed. Hvilken Gyldighed denne Argumentation har, vil blive tydeligt af Følgende. Hvad det første af de ovenfor paa pegede Forhold angaaer, saa er den Kjendsgjærning ubestridelig, endog ubestridelig som almeen Kjendsgjærning, at Handlingen, bestemtere: den ethiske Handling, til Erkjendelsesforudsætning kan have en ufuldstændig Reflexion, en blot partiel Erkjenden, saa at altsaa Beslutningen, idet den forvandler dette Ufuldstændige, Partielle, til et Fuldstændigt, Afsluttet, idet den forvandler det til Handlingens *ratio sufficiens*, tilføier et ved Erkjendelsesforudsætningen ikke Givet, og altsaa ialfald med Hensyn til dette viser sig som ikke bestemt ved den, men som hentende sin Bestemmelse i sig selv. Den ufuldstændige Erkjendelsesforudsætning suppleres i dette Tilfælde ved hvad man kunde betegne som en praktisk Conclusion, for den ethiske Villies Vedkommende som en paa en ethisk Tro hvilende Conclusion. Men analysere vi dette Forhold nærmere, saa vil det vise sig, ikke at indeslutte hvad der søges lagt deri. Det, der endeligt bestemmer Handlingens Virkeliggjørelse, kan være det rent Driftagtige, Instinctmæssige, der afgiver en „praktisk Grund” som kan falde udenfor de theoretiske og være dem modsat. Men dette Factiske viser foreløbig kun, at Menneskenaturens sporadiske Yttringer kunne divergere; thi Drifttilskyndelsen er netop det Isolerede, Enkelte og Tilfældige, der ikke er ført tilbage til Væsenet, ikke gjort gjennemsigtigt som Væsensbestemmelse. Det beviser ikke definitivt Noget med Hensyn til Villiens Forhold til Erkjendelsen, fordi Driften kun er Villiens rudimentære Form, der med indre Nødvendighed udvikler sig til Villiens sande Form, ud fra hvilken hint Forhold maa bestemmes. Vi komme derfor den definitive Afgjørelse nærmere ved at betragte det Tilfælde, hvor det, der bestemmer Beslutningen, har det Bevidstes, i høiere Instants det Ethiskes, Charakter. I dette Tilfælde er det Udtrykket for den i sig concentrerede Personligheds ikke i Reflexionens Form udfoldede intensive Virken; men i denne Personlighed er en forudgaaende Erkjendelse virksom, der ligesom er nedfældet i umiddelbar Væren og i denne virker som Totalitet, paa samme Maade som en Erkjendelsesudvikling, der er gaaet tilbage til umiddelbar Væren i Aanden, kan bestemme Aandens theoretiske Virken. Hvad Beslutningen føier til den forudgaaende ufuldstændige Erkjendelse, er derfor ikke et med denne Uensartet: det er et, den ufuldstændige, og som saadan relativ abstracte, Erkjendelse til Concretion Supplerende, og dette Supplerende viser gennem den Væsenstotalitet (Personlighedstotalitet), der er dets umiddelbare Kilde, tilbage til en forudgaaende, Villien, og navnlig den ethiske Villen, bestemmende Erkjendelse. — Hvad det andet Punkt angaaer: at Villien kan bestemme sig ligegyldig mod eller endog tiltrods for Theorien, saa er dette ligeledes en ubestridelig Kjendsgjærning; men den Fortolkning,

der lægges ind i Kjendsgjærningen: at den skulde godtgjøre Villiens Utilgængelighed for Erkjendelsen, dens antirationelle Charakter, er det Uberettigede. Den „Theorie”, i Modsætning til hvilken der skal handles, maa, ifølge det ovenfor Udviklede, være en abstract og uigjennemført — eller — hvad der ogsaa bestandig indeslutter en Abstraction — en ensidig Theorie. Med Hensyn til den første ligger Divergensens Mulighed i det Sporadiske, det endnu ikke til Enhed Sammenarbejdede i Menneskenaturen, der ogsaa gjør sin Indvirkning gjældende indenfor det Praktiskes Sphære, tagen for sig alene. Med Hensyn til den sidste gjælder det, at naar Individet, i Kraft af den sunde Forstands praktiske Sands, i sin Handling corrigerer en saadan Theorie, — ligesom det, vel at mærke, indenfor det Theoretiske corrigerer den ifølge en theoretisk Sands, saa handler det, indenfor den praktiske Sphære, ligesom Theoretikeren selv gjør indenfor den theoretiske naar han gennem ubevidste, men uundgaelige, Inconsequentser, ud fra et Apriorisk, der virker med Nødvendighed, corrigerer sin egen Theories Ensidighed; saaledes som f. Ex. Hume, idet han benægter Causalitetsbegrebets Gyldighed for Erkjendelsen, affirmerer den ved at bevare Kategorien: Indtryk, i hvilken et Causalitetsforhold er indesluttet. Og den praktiske Sands vil, naar man ikke overhovedet vil benægte en Indvirken af Erkjendelse paa Villie, fra en Side være at opfatte som Anbringelsen af et theoretisk Correctiv, i Forhold til den Erkjendelse, der skal anvendes.

Naar det ethiske Individ handler ligegyldig imod eller endog i Modsætning til ensidige Theorier, saa skeer dette, ligesom ved den ovenfor berørte Anbringelsen af Correctiver, ud fra et Apriorisk, og dette er nærmere at bestemme som et Apriorisk i det Ethiske. Begreber som det Gode, Forpligtelsen o. desl. ere saadanne aprioriske Bestemmelser, der kunne fordunkles ligesom Forstandens aprioriske Bestemmelser, men som aldrig kunne trænges saaledes tilbage, at de ikke udøve en ubevidst Virkning. Men disse ethiske Grundbegreber, dette Aprioriske i det Ethiske, ud fra hvilket Handlingen bestemmes, maae, som Væsensbestemmelser, o: som Udtryk for det udeelte Væsen, for hvilket ogsaa Viden er Udtryk, ogsaa være Vidensbestemmelser, og det ikke blot i den Betydning, at de „afspeiles” i Viden, og saaledes maa der blive en Væsensenhed mellem „det Gode, der danner Grundlaget for den praktiske Existents, og det Gode, der afhandles under det Sandes Idee”. Det Aprioriske i det Ethiske vil være et oprindeligt Virkende, men i sin Virken er det ifølge Væsensforholdet til Viden gjennemskueligt for Erkjendelsen, og naar det skal faae Concretion, naar det Gode skal udfolde sig til dette bestemte Gode, naar Pligtbegrebet skal faae et bestemt Indhold, saa bliver Erkjendelsen nødvendig Betingelse for Handlingens Sandhed. — Naar der, forat hævde det Praktiskes Uafhængighed af det Theoretiske, vises hen til Theoriernes Mangfoldighed, kan der med samme Ret vises hen

til de mangfoldige Differentser i den praktiske Bevidsthed: Differentser, der kun kunne bringes til Enhed ved den sande Erkjendelse.

Fra det kritiserede Standpunkt vilde det her Udviklede vel blive indrømmet i den Forstand, at Tænknings Nødvendighed for Handlingen anerkjendtes, men denne for Handlingen nødvendige Tænkning vilde saa blive bestemt som praktisk Tænkning, og mellem denne og den theoretiske Tænkning vilde der blive sat en diametral Modsætning. Nielsen lægger et Eftertryk paa denne Bestemmelse: praktisk Tænkning, men den faaer imidlertid hos ham ingensteds nogen virkelig Begrebsforklaring, ligesaa lidt som det tilsvarende Begreb: praktisk Erkjendelse, og det maa overhovedet være paafaldende, paa hvilken Maade han, under Udviklingen af sin Theorie, anvender sine psykologiske Kategorier, uden skarp Begrebsbestemmelse og uden Sondring af det væsentlig Forskjellige. Saaledes bruges Bestemmelserne: Bevidsthed, Viden, Tænkning, Erkjendelse, ganske iflæng. — Praktisk Tænkning maatte nærmest betyde en Reflexion, der bestemmer Sammenhængen mellem Princip eller Forudsætninger og Consequentser, mellem Midler og Øiemed, paa det Praktiskes Gebet, altsaa, efter Forudsætningen, en formel Udviklen af Consequentser af det, der ikke opløses i Reflexionen, og denne Reflexion, der dog overhovedet ikke vilde faae nogen Plads paa det paradox Ethiskes Gebet, maatte, idet Handlingen indtræder, tænkes som absorberet, usynliggjort i Handlingens Enkelthed. En saadan praktisk Tænken vilde imidlertid i sin Form ikke adskille sig fra den theoretiske Tænken, der uddrager Consequentser af et endnu ikke af Erkjendelsen Assimileret, f. Ex. af et blot empirisk Bestemt, eller som danner Constructionsbegreber. Bestemmelsen af Udgangspunktet (Forudsætningen) og af Øiemedet kan tænkes som sat ved en Driftbestemthed eller ud fra den ethiske Subjectivitets Villiesbestemmen. I første Tilfælde er den det, der skal gennemklares ud fra Væsenserkjendelsen, i sidste Tilfælde har den en saadan Væsenserkjendelse til Forudsætning, men Væsenserkjendelsen er paa een Gang theoretisk og praktisk. I den udprægede ethiske Charakter kan den praktiske Tænkning antage en saadan Umiddelbarhedens Form, at der handles tilsyneladende reflexionsløst, ligesom ifølge en Naturnødvendighed, der har Analogie med Geniets Virken. Men denne reflexionsløse Handlen er ensartet med den Virken af den udviklede Erkjendelse, der tilsyneladende overspringer Mellemliddene og umiddelbart naaer Resultatet, men i Virkeligheden gjør det ved, ifølge Reflexionens Uddannethed, uendelig hurtigt at gennemløbe Mellemliddene. Naar saaledes den praktiske Tænkning i sit Væsen — thi Væsenet bestemmes ved Formen — bliver liig med den theoretiske, der forudsættes gennem og i den praktiske, saa gjælder det Samme om den „praktiske Erkjendelses” Forhold til den theoretiske. De kunne ikke adskilles ved den Tænknings Form, ved

hvilken de komme tilveie; thi den praktiske Erkjendelse, der individualiserer den almene Lov i dens Anvendelse paa Subjectet, giver den existentiel Anvendelse, følger netop de selvsamme Love som den theoretiske combinerende Tænkning. Differentsten skulde da ligge i, at den praktiske Erkjendelse (Erkjendelsen „til praktisk Brug”) tages i Kantisk Betydning om det ud fra en Subjectets Trang Postulerede, der ikke retfærdiggjøres ved den theoretiske Erkjendelse. Men et saadant Postulat, der, forat have Gyldighed, maa have sin Grund i Subjectets Væsensbestemmelse, i det Aprioriske i det Ethiske, har kun sin Sandhed ved at kunne erkjendes gennem Væsenets Selvaabenbarethed i Erkjendelsen. Postulateret er en Anticipation i Kraft af en i Bevidstheden virkende apriorisk Bestemmelse, svarende til de Anticipationer, der kunne finde Sted paa den theoretiske Erkjendelses Gebet, og paa hvilke den almindelige psykologiske Iagttagelse og Erfaring, f. Ex. af Barnets Anvendelse af Begreber, og Philosophiens Historie frembyder utallige Exempler. Hos Nielsen sættes der imidlertid en absolut Modsætning mellem theoretisk og praktisk Erkjendelse. Der siges, at Valgfrihed, Valg, Beslutning, kun kunne være Gjenstand for den sidste, ikke for den første. De skulle vel falde ind under Tankens Belysning, men i Principet ligefuldt være Villieskategorier og deres Erkjendelse derfor væsentlig praktisk. Det, der erkjendes theoretisk, skal ikke kunne erkjendes praktisk, fordi i enhver afgjørende Erkjendelse Indholdet bliver bestemt ved Maaden og Maaden ved Indholdet. I disse Udsagn er praktisk Erkjendelse brugt som enstydig med praktisk Bevidsthed, d. v. s. med den umiddelbare Bevidsthed om Subjectets praktiske Bestemmelse: en Bevidsthed, der naturligviis i sin Umiddelbarhed sonder sig fra den paa Reflexion hvilende Erkjand, men i hvilken Forholdet er det samme som overhovedet i Erfaringsforholdet til Gjenstanden. Indeslutter den praktiske Bevidsthed ikke blot Bevidstheden om sin Gjenstands Væren, men om sin Gjenstands Gyldighed, saa viser dette kun, at den i Gjenstanden forholder sig til et Apriorisk, men ikke, at dette Aprioriske er et for den theoretiske Erkjendelse Utilgængeligt. Er den praktiske Bevidstheds Indhold Væsensbestemmelse i Subjectet, maa det kunne blive gjennemsigtigt i theoretisk Erkjendelse, begrebet ud fra Væsenserkjendelsen. I dette Forhold indrømmer Nielsen dog kun en „Afspeiling”, ikke en virkelig Begriben, en tilegnende Erkjand af Gjenstanden efter dens Virkelighedsbetydning. Det Gode, som praktisk Livsidee, siges at indeholde et Umiddelbarhedens Overskud, en Villiens Oprindelighed, der er principielt utilgængelig for Videnskaben, og derfor bliver Forholdet kun Afspeilingens. Men denne Betegnelse: Afspeiling, er ikke en Kategorie, men kun en uheldig Metaphor, der, hvorledes vi end see paa Sagen, fører ind i Modsigelser. Ved dette Billede skal det Forhold udtrykkes, i hvilket det med Viden absolut Uensartede er værende for Viden. Idet Intet absolut skal falde udenfor

Viden, men der dog statueres et med Viden absolut Uensartet, bliver det nødvendigt at bestemme Forholdet saaledes, at Viden optager ligesom et Billede af Tingene, men ikke det Afbildede selv efter dets Virkelighedsbestemthed; den skal saaledes i Forholdet til det af et andet Princip bestemte Ethiske, i „theoretisk Afspeiling for sig selv kunne eftergjøre de Bevægelser, der existentielt, punktuelt, ja antirationelt foregaae i Villien”; men om en assimilerende Begriben skal der ikke være Tale. Men denne Opfattelse af Forholdet viser sig let som uholdbar. Fastholdes det Afspeiledes absolute Uensartethed, vil end ikke en Afspeiling kunne tænkes som mulig, thi mellem det absolut Uensartede kan intet Vexelvirkningsforhold finde Sted. Hvert Princip vilde udfolde sine Bestemmelser af sig, ligegyldige mod hinanden og uden nogen gjensidig Bestemmen, og man vilde, paa Grund af den absolute Uensartethed, i den uafhængige Parallelisme ikke kunne faae Noget, der svarede til Spinozas *idea corporis*: en Bestemmelse, der hos ham, idet den gjør det med Tanken absolut uensartede Legemlige til Tankens Indhold, kun er et Postulat, da Tankens Begreb Intet indeholder, der viser hen til Legeme. Afspeilingens Mulighed er altsaa, under den antagne Forudsætning, et uberettiget Postulat. Men selv om man *per impossibile* supponerede, at det med Viden absolut Uensartede kunde være tilstede i Viden, vilde Forestillingen om en Afspeiling dog kun føre til allehaande Modsigelser. Den Afspeiling, fra hvilken Udtrykket hentes, er, som det fremgaaer af den Maade, paa hvilken Betegnelsen bruges, den normale Speilflades troe Afbilden af det, der afspeiles o: af en legemlig Gjenstands Overflade. Ved en saadan er der en virkelig Lighed, en virkelig Tilsvaren mellem Speilbilledet og det umiddelbart for Synet Værende. Men naar Afspeilingens Bestemmelse anvendes paa Forholdet mellem Viden og Villie, paa hiins ideelle Gjengiven af dennes Bestemmelser, saa er der ingen Tilsvaren, idet i den ideelle Gjengiven af det ideelle Væsentlige dette Væsentlige ikke gjengives efter sin Væsensbestemthed, og saa maa den Lighed, der skulde berettigge Anvendelsen af Begrebet, forsvinde paa Grund af det optagende Mediums absolute Formforskjellighed fra det Optagne. Sætter man nemlig den afspeilende Viden som under Afspeilingen virkende efter sin Eiendommelighed, saa bliver det „Afspeilede” i Realiteten ikke afspeilet, men absolut forvandlet ved det optagende Mediums med det uensartede Natur. Vilde man undgaae dette ved at lade Viden, trods Selvvirkomheden, ikke forvandle det Afspeilede, saa vilde det indeslutte, at den, imod Forudsætningen, var ensartet med det, og da blev Forholdet Mere end en Afspeiling. Vilde man begrunde Ikke-Forvandlingen ved, at Viden forholdt sig absolut passiv, saa vilde en saadan Passivitet være uforenelig med Videns Væsen, og Afspeilingen, der fra det Afspeiledes Side maatte sees som en Indvirken paa det Afspeilede, vilde blive utænkelig, da en Indvirkning forudsætter Tilbagevirkning, altsaa

Activitet. Som en Indvirkning fra det Afspeilede maatte i ethvert Tilfælde Afspeilingens Tilbliven forklares; thi der kan ikke ved en immanent Udvikling ud fra Viden selv med logisk Nødvendighed naaes til det Afspeilede, da dette er det absolut Fremmede, der ikke kan komme frem i Sammenhæng med Videns Bestemmelser. Men Indvirkningen viser jo gennem det Vexelvirkningsforhold, den forudsætter, hen til Ligheden i Væsen, til Væsensenhed; den ophæver altsaa den Forudsætning, hvorpaa Forestillingen om en blot Afspeiling hviler. Hvorledes man altsaa end søger at opfatte Forholdet, bliver Betegnelsen Afspeiling uheldig og ubrugelig til at afgive en kategorisk Bestemmelse.

3. Ved Siden af de Beviser for den postulerede absolute Uensartethed mellem Viden og Villie, der kunne søges i Kjendsgjerninger, men, som det har viist sig, kun gennem en uberettiget Fortolkning af disse, vilde der saa kunne stilles et Beviis, bygget paa en Analogieslutning fra Forholdet mellem den kunstneriske Phantasies Virken og Erkjendelsen af dens Productioner, idet den supponerede absolute Uensartethed i dette, som analogt med Villiens og Videns forudsatte, Forhold benyttedes til at støtte Paastanden om hiin postulerede Uensartethed.

- 4.4.2 Det Ethiske og det Religiøse i Forhold til Erkjendelsen**
- 4.4.3 De psykologiske Bestemmelers Forudsætninger i det Metaphysiske**
- 4.5 Theoriens Consequentser**
 - 4.5.1 Med Hensyn til det Psychologiske**
 - 4.5.2 Med Hensyn til det Ethiske**
 - 4.5.3 Med Hensyn til det Religiøse**
- 4.6 Resultat af Kritiken af Nielsens Theorie**
- 4.7 Det for Kierkegaard og Nielsen Fælles og det for hver af dem Ejendommelige**
- 4.8 Kritik af de for Kierkegaard ejendommelige Bestemmelser**
- 4.9 Endeligt Resultat**

Slutning